

- Тимч** Історичний словник українського язика / за ред. Є. Тимченка. Харків; Київ: ДВУ, 1930-1932. Т.1.-XXIV, 937 с.
- Ф** Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т.: пер. с нем. =Russisches etymologisches Wörterbuch / пер. и дополн. О. Н. Трубачёва. Москва: Прогресс, 1986–1987.
- УГ** Українські грамоти XV ст. / підгот. тексту, вступ. ст. і коментарі В. М. Русанівського. Київ: Наук. думка, 1965. 164 с.
- ЭССЯ** Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. Вып.1-39. Москва: Наука, 1974-2014.
- AS** Archiwum ksiąząt Lubartowiczów w Sławucie, t. I, 1366-1506, Lwów, 1887 t. III, 1432-1534, Lwów, 1890.
- Cost.** Documentele moldovenești Înainte de Ștefan cel Mare, publicate de Mihai Costăchescu, vol. I, Iași, 1931; vol. II, Iași, 1932.

УДК 811.161.2'373.611'367.622.14'10/12”

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2018-2-14>

СЛОВОТВІРНА СТРУКТУРА АБСТРАКТНИХ ІМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XI – XIII СТ.

Сіроштан Т. В., к. філол. н., доцент

*Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького
вул. Університетська, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл., Україна*

tanyasiroshtan@ukr.net

У статті на матеріалі пам'яток давньої руськоукраїнської мови XI–XIII ст. аналізуються абстрактні найменування з погляду їх семантики та словотворення. Встановлено, що універсальними дериваційними засобами для абстрактів виступають суфікси -ие та -ств(о). Девербативи представлені також похідними на -тв(а), -б(а), -об(а), -в(а) та з нульовим суфіксом. Для творення абстрактів від прикметникових основ використовувалися форманти -ость, -от(а), -ет(а), -ин(а), -б(а) та -Ø. Серед відприкметникових абстрактів поширеними були конфіксальні та композитно-суфіксальні структури.

Ключові слова: абстракт, абстрактний іменник, лексико-словотвірний тип, словотвірна структура, суфікс.

THE WORD-BUILDING STRUCTURE OF ABSTRACT NOUNS IN UKRAINIAN LANGUAGE OF XI – XIII CENTURIES

Siroshtan T.V., PhD in Philology, Associate Professor

*Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University
Universitetskaya Str., 20, Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine*

The study of the history of the derivation system of the Ukrainian language is impossible without elucidating the dynamics of lexical and word-building types of nouns of various thematic groups. The names of abstract concepts are one of the most interesting parts of the vocabulary of the language, which has long attracted the attention of scholars. The purpose of the article is the semantic and word-building analysis of abstract names in the Ukrainian language of the XI–XIII centuries. In the lexical system of the Old Russian-Ukrainian language, abstract nouns form a large in scope and diverse semantically thematic group, which is represented by names denoting actions (physical short-term, one-time, mental actions and processes, actions of natural forces of nature, long, repetitive actions and processes; production, etc.); traits of character, deeds, features of human intelligence; feelings (physical and mental, positive and negative); universal values, concept of world order; religious, mythological, mystical notions; generalized signs, qualities, properties relating to being and non-existence; occupation, activity, state of the person, connected with its position, social role; relationships between people; physical condition of the being; spatial-temporal names, etc. The word-building structure of the abstract nouns of the Old Russian-Ukrainian language of the XI–XIII centuries was quite diverse. Among the analyzed derivatives, formed by the suffix method, the verbal

and adjective derivatives are quantitatively predominant, whereas substantives are relatively small. Already at the beginning of the XI century in the Old Russian-Ukrainian language the main lexical and word-building types of abstract nouns – the names of the abovementioned actions, generalized signs, properties and states – were clearly outlined. Such words greatly enriched the dictionary of the then speaker and were actively used to refer to concepts that correlate with the developed thinking of man. Most derivative abstracts of the Old Russian-Ukrainian language are verbal with formants **-ье, -ие, -ние, -нье** and with a zero suffix. The names of the actions with formants **-ств(о), -б(а), -об(а)** were also widespread. Powerful competition with verbal lexical and word-building types consisted of derivatives derived from the adjectives, formed by suffixes **-ость, -от(а)**, and rarely **-ств(о)**. Substantives, as a rule, were executed with the help of formants **-ие** and **-ств(о)**, but were insignificant. Consequently, at this stage of the development of the Ukrainian language, processes of unification of derivational formants, the attraction for uniqueness are traced. The universal means of creating abstractions are suffixes **-ие** and **-ств(о)**, a prominent place also gradually acquires materially not pronounced formant.

Key words: abstract, abstract noun, lexical and word-building type, word-forming structure, suffix.

Вивчення історії дериваційної системи української мови є неможливим без з'ясування динаміки лексико-словотвірних типів іменників різних тематичних груп. Назви абстрактних понять становлять одну з найцікавіших ділянок словникового складу мови, що здавна привертала увагу науковців, зокрема П. Білоусенка, І. Ковалика, О. Микитюк, Н. Медведовської, В. Німчука, Л. Полюги, З. Піскозуб, Н. Томи та ін. У працях з історії мови, лексикології, словотвору сформувався значне теоретичне підґрунтя з окресленого питання, розглядалося становлення та функціонування іменникових лексико-словотвірних типів, вивчено дериваційні можливості окремих афіксів, однак спеціальних розвідок узагальнювального характеру, присвячених абстрактній лексиці давньої руськоукраїнської мови XI–XIII ст., немає. Це зумовлює актуальність нашого дослідження.

У сучасній лінгвістиці абстрактними вважають іменники, які називають поняття, що не мають реального втілення, тобто вказують на стан, почуття, процес, якість, риси характеру, різні вияви інтелектуального рівня людини, відносини між особами, народами, особливості етикету, є науковими та виробничими термінами тощо [8, с. 7–8]. Метою статті є семантико-словотвірний аналіз абстрактних найменувань, утворених суфіксальним способом, в українській мові XI–XIII ст.

Дериваційна структура абстрактів давньої руськоукраїнської мови XI–XIII ст. була доволі різноманітною. Серед аналізованих дериватів кількісно переважають віддієслівні та відприкметникові похідні, натомість десубстантиви становлять порівняно невелику групу.

1. **Девербативи** з абстрактною семантикою мали загальне значення опредметненої дії і були представлені в обстежених джерелах численними лексико-словотвірними типами.

1.1. Найбільш поширеними, за нашими спостереженнями, виявилися абстракти на **-ье, -ие, -ние, -нье**. За допомогою таких суфіксів оформлювалася словотвірна структура назв різноманітних узагальнених (переважно тривалих) дій, процесів, станів, наприклад: *се ^ худаго мо~го безумь наказанье* (п. XI/1377 Повч 31) від *наказати*; *вѣселени*~ (1073 Ср I 403), *вселение* (XI/XIII–XIV СлРЯ III 122) ‘дія за дієсловом *вселити*; оселити, зробити заселеним, заселити’; *истканіе, истъканіе* (1097 VI 322) ‘дія за дієсловом *исткати* – виткати; прикрасити тканим візерунком’; *глаголаніе* (XI/XVI IV 25) ‘промова, мовлення’; *балованіе* (XII I 68) ‘лікування’ від *баловати* ‘лікувати, зцілювати’; *избитіе, избитье* (XII–XIII VI 98) ‘побиття, руйнування; вбивство, знищення’; *испеченіе* (XII–XIII VI 270) ‘дія за дієсловом *испечь*’; *багрение* (XIII I 63) ‘фарбування в багровий колір’ тощо.

Значна кількість девербативів цього лексико-словотвірного типу представлена утвореннями, що мають подвійну мотивацію, тобто можуть розглядатися як конфіксальні похідні, наприклад: *пооучень*~ (п. XI/1377 Повч 30), *пооучени*~ (СДЯ VII 372) ‘вивчення, повчання’ від *оучити* або *пооучити* (373); *бѣжимь повелѣньемь да наполнит сѣ лѣси и полѣ* (п. XI/1377 Повч 31), *повѣлени*~ (СДЯ VI 460) ‘наказ, рішення, постанова; дозвіл’ від *велѣти* або *повелѣвати* (459); *домышленіе* (XI/XIII–XIV СлРЯ IV 314).

Помітне місце серед дериватів із аналізованою семантикою посідають композитно-суфіксальні похідні, які ‘вказували на дію чи стан, названі дієслівною основою й

конкретизовані в першій основі складання' [6, с. 42]: **красножитъе** (1073 СлРЯ VIII 18) 'приємне життя' (*жити красно*); **высокоглаголаніе** (1096 III 252) 'піднесена промова, красномовство' (*глаголати високо*); **зложитіе, зьложитіе** (XI VI 23) 'нещастя, негаразди' (*жити зло*); **злодуманіе, злодуміе** (XI/XVI VI 22–23) 'поганий задум'.

1.2. Набули поширення в розгляданий період, за нашими даними, нульсуфіксальні віддієслівні похідні з абстрактною семантикою. Вони представлені в обстежених джерелах кількома продуктивними підтипами.

Абстракти на позначення тривалої або результативної дії, наприклад: **не да" собѣ оупоко"** (XI/1377 Повч 35) від *оупокоити*; **ночны^м поклоно^м и пѣньє^м члѣкъ побѣжає^м дѣвола** (31) від *поклонити ся*; **изгонѣ** (1073 СлРЯ VI 139) 'вигнання'; ^ **бецисльныя пагоубы оумирающе** (XI/XIII–XIV ХА 13), **пагоуба** (1284 СДЯ VI 335) 'руйнування, знищення' від *гоубити* або *погоубити*; **мнѣ горе лютое мнѣ на нем сѣдя плачь горкїи** (XII/XVII ДЗ 8), **плачь** (XI СДЯ VI 416) 'плач; вираження горя'; **и бысть сѣча** зла (XII–XIII ЖБГ 54) від *сѣкти*; **блоудница грѣховъ отпоустъ причѣтъ** (XII/XIV СлТур 256); **позорѣ** (XII VI 578) 'дія за дієсловом *позърѣти* – подивитися'; **подѣль** (к. XIII/ок. 1425 561) 'поділ, розподіл'; **избой** (XIII/XVII СлРЯ VI 100) 'побиття, знищення' (*избити*).

Серед аналізованих дериватів на позначення дії виокремлюється група найменувань роду діяльності, постійних або тимчасових занять людини: **на ловѣ ѣхати** (XI/1377 Повч 33), **ловѣ** (до 1125 Ср II 39) 'полювання' (*ловити*); **торгѣ дѣють корсун <не** (XII/1377 ПВЛ 165); **поѣздѣ** (1136–1137/XIV СДЯ VII 419) 'об'їзд земель для збирання данини' тощо.

Окремі іменники цього типу позначають рух, переміщення в просторі, наприклад: **бѣгѣ** (1073 Ср I 214) 'втеча'; **отъходѣ** (XII СДЯ VI 300) 'віддалення'; **изъѣздѣ, изъѣздѣ** (п. XIII СлРЯ VI 213) 'набіг, напад'.

Найменування почуттів, емоцій трапляються в аналізованих джерелах доволі часто: **възрїть на жєноу съ похотью** (1144 ГЄ 176), **похотѣ** (1076 СДЯ VII 385) 'пристрасне бажання' від *похотѣти* 'пристрасно забажати' або конфіксальне від *хотѣти*; **завида** (XI Ср I 900) 'зздрість'; **ласка** (до 1093 II 9) 'ласка, любов' від *ласкати*; **Жєна добра любит страду** (XI/XVII ДЗ 47); **списах от тугы сердца своего** (Там само); **обида** (XII–XIV СДЯ V 473); **опала** (к. XIII/ок. 1425 VI 134) 'гнів, обурення' тощо.

Назви фізичних відчуттів істоти, наприклад: **гладѣ** (XI/XIV СДЯ 325), **голодѣ** (1280 II 349) 'почуття голоду' споріднене з *žьlděti* 'жадати, прагнути' (ЕСУМ I 552), пор. також вживання у значенні 'гостра нестача продуктів харчування' – **прї немѣже бы^с гладѣ велии зѣло** (XI/XII–XIV ХА 8); **квась** (1078/XVI СлРЯ VII 103) 'кислота, кислий смак'; **варѣ** (XI/XIII–XIV СДЯ I 374) 'лихоманка'; **и глухимъ слуха даровахъ** (XII/XIV СлТур 255) від *слухати* та ін.

Абстрактні назви мовленнєвої та розумової діяльності людини представлені в обстежених джерелах численними похідними: **давше богови хвалу** (XI/1377 Повч 33) від *хвалити*; **Сказь о стѣльствѣ Левгитѣскѣ** (XI/XIII–XIV ХА 5) від *сказати*; **говорѣ** (1076 СДЯ II 342) 'шум, гул; ремствування'; **дума** (1096 СлРЯ IV 373) 'рада, нарада' (*думати*); **поносѣ** (XI VII 176) 'докір; дорікання, засудження' (*поносити*); **сего оукора не жалѣ** (XII/1377 ПВЛ 166) від *оукоряти*; **вѣдѣ** (XII Ср I 480) 'знання, відомості' (*вѣдати*); **кыи ли ми боудеть вѣтвѣтъ** (XII–XIII ЖБГ 45), **отвѣтъ** (1076 СДЯ VI 226) 'відповідь на питання, роз'яснення; передбачення, пророцтво; вказівка, розпорядження' від *вѣтвѣтити* або конфіксальне утворення від *вѣтовати* [7, с. 92–93] тощо.

Велику кількість іменників цього типу можна розглядати і як суфіксальні, і як конфіксальні похідні, наприклад: **похвала кагану нашему влодимероу** (XI/XV ІлСл 39), **похвала** (1076 СДЯ VII 376) 'похвала, схвалення; вихваляння' від *похвалити* або *хвалити*; **Но о законѣ... о**

благодѣти и истинѣ повѣсть сї есть (XI/XV ІлСл 40), *повѣсть* (XI СДЯ VI 480) ‘сказання, оповідь, оповідання’ (*вѣстити* або *повѣстити*); *да восплачются в нас душеполезныя помыслы* (XI/XVII ДЗ 53), *помысль* (1076 СДЯ VII 150) ‘злий намір, задум; думка; бажання, намір’ від (*помыслити* або *мыслити*) та ін.

Абстрактні найменування суспільних явищ, обставин тогочасного життя становлять в українській мові XI–XIII ст. доволі виразний лексико-словотвірний тип: *О Никиистѣмь сборѣ* *сказъ въ главизнѣ* (XI/XIII–XIV ХА 14); *люди~ ко на позорѣ стѣкоша* (15), *позорѣ* (XII СДЯ VI 578) ‘вистава’; *соуща < емоу потребѣ ради* (XI СинПат 125), *потреба* (XII СДЯ VII 348) ‘потреба, необхідність; прохання, клопотання’ (*потребувати*); *възмоутъ* (XI/XIII–XIV II 85) ‘заколот, смута’ (*възмоутити*); *вередѣ* (1076 I 392), *вредѣ* (489) ‘шкода, зло’ (*вередити*); *пагоуба* (XI/XIV VI 335) ‘зло; шкода’; *морѣ* (XII–XIII V 25) від *мерти* (ЕСУМ III 510); *на соудѣ не придетъ* (1283 ЄЄ 50) від *соудити*; *поставѣ* (1296 СДЯ VII 294) ‘звичай’ (*поставити*) тощо.

Назви особливостей поведінки, проявів характеру людини також творилися за допомогою матеріально не вираженого форманта, наприклад: *блудѣ* (1073 Ср I 117), *блоудѣ* (1076 СДЯ I 235) ‘розпуста; омана, помилка’ від *блудити*; *послоухѣ* (к. XI/XIV VII 248) ‘послух, покора’ (*слоухати* або *послоухати*); *ослоуха* (XII–XIII VI 170) ‘непокора, непослух’; *покора* (XII–XIII VII 44).

Назви стихійних сил природи, явищ навколишнього світу в обстежених джерелах менш поширені: *и труѣ велии по всеи земли* (XI/XIII–XIV ХА 16), пор. *и боудоу^m троусі по мѣста* (1144 ГЄ 188); *скрежетѣ слышанѣ быс с ѣбсе страшень* (XI/XIII–XIV ХА 14); *заходѣ* (XI/XIII–XIV СДЯ III 355) ‘захід (сонця)’; *мразѣ* (XII–XIII V 30) ‘мороз, холод’ від *мерзти* (див. ЕСУМ III 515); *варѣ* (XIII СДЯ I 374) ‘спека’ (*варити*) та ін.

1.3. Помітними в українській мові аналізованого періоду були девербативи на **-ств(о)**. Із дієслівними основами цей суфікс у слов’янських мовах утворює “назви дії, близької до поняття стану” [5, с. 150]. Більшість іменників позначала особливості поведінки, вчинки людини, виконані нею дії, наприклад: *оу себе кладоутъ дѣти сп <че, и оугнетають, оубииство ли ~сть?* (1156/XIII Кир 58) від *оубити*; *дѣиство* (1076 СДЯ III 153) ‘заняття якоюсь справою’; *бѣгство* (XII/XVI СлРЯ I 86) ‘втеча’, пор. *бѣгство* (XI Ср I 221, СДЯ I 367) від *бѣгти*; *Ащѣ кто не бываль во многихъ бедахъ ... нѣсть в немъ вѣжества* (XIII/XVII ДЗ 68) від *вѣдати* тощо.

У словотвірній структурі окремих деривативів простежується похідний формант **-тельств(о)**, наприклад: *кто оукрадетъ ... да не придетъ въ чистительство* (1156/XIII Кир 46) від *чистити*; *и мчѣльствомъ и неправедно и незаконно црѣтовавѣшимъ* (XI/XIII–XIV ХА 71), *моучительство* (XI/XIII–XIV СДЯ V 50) ‘тиранія, деспотизм’ (*моучити*); *се придетъ въ свѣдѣтельство да свѣдѣтельствуоу~тъ о свѣтѣ да вси вѣроу имоутъ* (1283 ЄЄ 41) від *вѣдати*.

Поширеними, за нашими даними, були композитно-суфіксальні утворення із зазначеною семантикою: *оубииство начѣньми братооубииство* (XI/XIII–XIV ХА 32), *братооубииство* (XI/XII СДЯ I 310) ‘вбивство брата’; *доброчинство* (1096 Ср I 681); *злодѣйство* (1096 СлРЯ VI 21, СДЯ III 416) ‘злодіяння, злочин’; *благочинство* (XII–XIII СДЯ I 215) ‘дотримання встановлених правил’ та ін.

Пор. також конфіксальні похідні: *За поуценаго къ времени от жены по невѣжеству посагышия* (1156/XIII Кир 49), *невѣжство* (XII СДЯ V 243) ‘незнання, необізнаність’ (*не вѣдати*); *снѣ и вѣрнѣ послоушьство приведемъ о тебѣ* (XI/XV ІлСл 43), *послоушьство* (XII СДЯ VII 256) ‘свідчення на суді; послух, покора’ (*слоушати*); *несмысльство* (XII V 370) ‘нерозумність, нерозсудливість’ (*не смыслити*).

Траплялися в обстежених джерелах віддієслівні найменування роду занять, професії за назвою відповідної дії, наприклад: *имыи въ себе врачество безмъздьно*~ (XII–XIII ЖБГ 56), *врачество* (1097 СлРЯ III 103), *врачество* (XI/XII СДЯ I 487) ‘лікування, зцілення недугів, виправлення вад’ (*врачевати*); *вѣдство* (XIII Ср I 480) ‘чаклування’ (*вѣдати*).

Кілька найменувань почуттів, емоцій особи не утворювали в давній руськоукраїнській мові виразний лексико-словотвірний тип: *любство* (XI/XVI СлРЯ VIII 340), *любство* (до 1200 Ср II 91) ‘почуття прихильності, любові’ (*любити*); *опальство* (1296 СДЯ VI 134) ‘лють, гнів’ (*опалити* ‘обпалити’).

1.4. Серед девербативів з абстрактним значенням продовжували функціонувати в XI–XIII ст. переважно відомі з праслов’янської мови найменування дій, вчинків людей на **-б(а), -об(а)**, наприклад: *гостьба* (1016/1280 СДЯ II 373, Ср I 570, СлРЯ IV 107) ‘виїзна торгівля’; *красьба* (XI Ср I 1317, СлРЯ VIII 24) ‘прикрашання’; *борьба* (XII Ср I 157); *крадьба* (XIII 1311) та ін. У цей період, за нашими даними, з’являється кілька новотворів: *Женитба* *всякому челоуьку печаль* (XII/XVII ДЗ 47); *плясьба* (1282 СДЯ VI 441) ‘танок’ (*плясати*).

Окремі похідні цього типу використовувалися на позначення роду занять, тривалої або постійної діяльності людини: *црѣвнаго нарѣда и службѣ са^н есмѣ призирали* (XI/1377 Повч 35), *все за того ~диноного и пени~ и слоужьба* (1156/XIII Кир 24) від *служити*; *лѣьба* (1047 Ср II 81), *лѣьба* (XI–XII СлРЯ VIII 222) ‘лікування’; *Асклипи же врачьбоу* (XI/XIII–XIV ХА 62), *врачьба* (1076 СДЯ I 487, Ср I 315), *врачьба* (XI СлРЯ III 102) ‘лікування, зцілення недугів, виправлення вад’ від *врачитися* ‘лікувати’ або *врачь* ‘лікар’.

Найменування розумових та мовленневих дій, процесів, а також їх результатів були в аналізованих пам’ятках нечисленними, наприклад: *призваши пак / с молбою стратига Мали^н на помощь* (XI/XIII–XIV ХА 41), *мольба* (1076 СДЯ V 20, Ср II 171, СлРЯ IX 257) ‘мольба, прохання; молитва’; *жалоба* (1296 СДЯ III 230, Ср I 841) ‘скарга, докір’ (*жалити*); *вадьба* (XII–XIII СДЯ I 370, Ср I 224, СлРЯ II 10) ‘скарга, наклеп’ від *вадити* ‘скаржитися’; *куйба* (XII–XIII СлРЯ VIII 111) ‘дія за дієсловом *куяти* – нарікати, бурчати’ та ін.

Назви психічного стану, відчуттів істоти трапляються в обстежених джерелах як виняток: *Уныша цвѣты жалобою, и древо стугою къ земли прѣклонило* (XII СПИ 220), *жалоба* (XIII Ср I 841) ‘жалоба; горе, співчуття’ (*жалити*), пор. *жальба* (XII–XIII СлРЯ V 75) ‘неприязнь; обурення’.

Лексико-словотвірний тип найменувань фізичного стану, відчуттів істоти, за нашими даними, втратив продуктивність: *алѣьба* (1073 Ср I 19), *алчьба* (1076 СДЯ I 82), *алчба* (XI СлРЯ I 32) ‘відчуття голоду, голод; піст’, пор. *лачьба* (1073 Ср II 13, СлРЯ VIII 181) ‘те саме’.

1.5. Окремий лексико-словотвірний тип абстрактних іменників становили структури на **-тв(а)**, наприклад: *по ѡтни млѣве* (п. XI/1377 Повч 30) від *молити*; *клѣтѣвоу на тѣ прѣвѣщаваю* (XI СинПат 126) від *клѣти*; *жатва, жѣтѣва* (1056 Ср I 845) від *жати*; *женитѣва* (1073 858) ‘шлюб; весілля’ (*женити*); *вѣздѣтѣва* (XI 349) від *вѣздати*; *ловитѣва* (XI СлРЯ VIII 266) ‘полювання’ (*ловити*); *коситѣва* (XII–XIII/XV VII 359) ‘косіння, косовиця’ (*косити*) тощо.

1.6. За допомогою суфікса **-в(а), -ав(а)** в українській мові аналізованого періоду також творилося кілька абстрактів, наприклад: *държава, дрѣжава* (XI Ср I 773), *держжава* (XII–XIII СлРЯ IV 222) ‘влада, сила, могутність (правителя, монарха)’; *кричава* (XII–XIII VIII 59) ‘крик’. Продовжує також активно функціонувати праслов’янський іменник *молва* (1076 СДЯ V 52, Ср II 199) ‘шум, хвилювання, метушня’, який уже втратив зв’язки із мотивувальним словом праслов’янського *mol-/mel-* ‘молоти’ (ЕСУМ III 492) [4, с. 17]: *да не млѣьва бѣдетъ вѣ людѣхѣ* (1056 ОЄ 50); *и оумолче [людськаа] молва* (XI/XIII–XIV ХА 40).

2. Поширеними в аналізованих пам'ятках давньої руськоукраїнської мови були, за нашими спостереженнями, **відприкметникові** абстрактні назви.

2.1. Найбільш продуктивний лексико-словотвірний тип деад'єктивів уже на цьому етапі розвитку мови становили іменники на **-ость**. Назви почуттів, емоційних станів, властивих людині, представлені в обстежених джерелах великою кількістю дериватів, які вживалися ще в праслов'янській мові, а також новотворами XI–XIII ст., наприклад: *се бо благовѣстоу \ вамѣ **радость** велик@* (1056 ОЄ 57), *испольні я **радости*** (XII/XIV СлТур 253), ***радость*** (1057 СлРЯ XXI 125) 'радість'; *велика гѣ **млѣть** тво" на на"* (п. XI/1377 Повч 31), ***милость*** (1076 СДЯ IV 530) 'милість, милосердя; співчуття'; *Арѣю же **рость*** (XI/XIII–XIV ХА 71) від *"рыи; **гордость** ^терга"* (XI/XIII–XIV 73), ***гърдость*** (1076 СДЯ II 408), ***грьдость, гърдость*** (XII–XIII СлРЯ IV 82) 'гордість, гордовитість' від *гордыи*; *ко **благости** испълненъ бысть* (XII–XIII ЖБГ 48), ***благость*** (1076 СДЯ I 205) 'доброта, милосердя, милість'; ***лютость*** (1076 IV 486) 'жорстокість, лють'.

Доволі поширеними в українській мові розгляданого періоду виявилися найменування особливостей характеру, поведінки істоти: *имѣ" ... вс<коу свѣдоуще **мдрѣть*** (XI/XIII–XIV ХА 20), *трудолюбива" бчела свою **мудрость** показуюци* (XII/XIV СлТур 252), ***мудрость*** (1073 Ср II 186), ***моудрость*** (1076 СДЯ V 33) 'розум; знання, сукупність знань, філософія' (*мудрыи*); *то" ради дивны" **хитрости** и премдрѣти* (XI/XIII–XIV ХА 55) від *хитрыи*; *и себе и сво" си погоуби за многоую **несытость*** (XI/XIII–XIV 39), ***несытость*** (1076 СДЯ V 374) 'жадібність, ненажерливість' від *несытыи* (375) 'жадібний, ненажерливий'.

Найменування фізичного стану людини спостерігаються в обстежених джерелах доволі часто, наприклад: *оукрѣпѣвъ ^ дѣтескыи **младости*** (XI/XV ІлСл 41), ***младость*** (XI/XV СлРЯ IX 186) 'молодість'; *побѣдами и **крѣпостію** поминаютьса нынѣ* (XI/XV ІлСл 41), ***крѣпость*** (1076 СДЯ IV 321) 'здоров'я, сила', ***крѣпость*** (XI–XII СлРЯ VIII 36) 'фізична сила, міць; могутність, сила, непереможність; твердість, міцність' від *крѣпѣ* (СДЯ IV 322) 'активний', пор. *креп* (ЕСУМ III 84) 'міць, сила', або від *крѣпѣжыи* (СДЯ IV 322) 'міцний, твердий'; ***бъдрость*** (XII I 325) 'бадьорість, рішучість, сила' та ін.

Окремі іменники вживаються на позначення фізичних відчуттів істоти, проте вони залишаються, як і в попередній період розвитку мови, не дуже численними, наприклад: *прѣзлѣха насытъшемса **сладости** книжныа* (XI/XV ІлСл 40), ***сладость*** (XII–XIII СлРЯ XXV 68) 'приємний або солодкий смак'; ***горесть*** (1076 СДЯ II 356) 'гіркота' від *горши* (за допомогою суфікса **-есть**), пор. переносне *стонааше **горестию** срдьчьною* (XII–XIII ЖБГ 45); ***мързость*** (1076 СДЯ V 95) 'те, що викликає відразу; гидота' з первинним значенням 'холодність' від *мързыи* (КЭСРЯ 262); ***бридость*** (1073 Ср I 178) 'терпкість, кислота, гіркота'.

Назви, що характеризують морально-етичні поняття або обставини життя людини, на **-ость** утворюють непродуктивний лексико-словотвірний тип: ***благость*** (XI–XII СДЯ I 205) 'чеснота, праведність'; ***злохытрость*** (XI/XIII–XIV III 424) 'підступи, обман' (*злохытрыи*); ***добрость*** (XI Ср I 679) 'чеснота'.

Окремі параметричні ознаки об'єктів навколишнього світу представлені такими іменниками: ***дългость*** (XII СДЯ III 119), ***долгость, дългость*** (1263 СлРЯ IV 299) 'тривалість; якість властивість за значенням прикметника *долгий*'; ***малость*** (XIII IX 20) 'малість, незначність щодо величини, обсягу, тривалості'.

Серед іменників на позначення узагальнених ознак за кольором в XI–XIII ст. трапляється невелика кількість дериватів із аналізованим формантом: ***бледость*** (1073 Ср 119), ***блѣдость*** (СлРЯ I 237) 'блідість'; ***зеленость*** (XIII/1477 V 370) 'властивість і стан зеленого'.

Деривати, що називають фізичні характеристики об'єктів довколишнього світу, формують в українській мові аналізованого періоду окремий лексико-словотвірний тип, відомий ще з

праслов'янської мови, наприклад: *быстрость* (XI Ср I 204, СДЯ I 338) 'швидкість, квапливість' (*быстрыи*); *борзость, бръзость* (XI Ср I 198), *бързость* (XII СДЯ I 329) 'швидкість, стрімкість' (*бързыи*); *гладость* (XI Ср I 517).

2.2. Поширеними в обстежених джерелах української мови XI–XIII ст. виявилися деад'ективи з абстрактною семантикою на **-от(а), -ет(а)**. Найчастіше, на думку дослідників, іменники із цими формантами іменували ознаки, певним чином пов'язані з людиною [1, с. 18]. Особливості емоційного стану особи, її характер, почуття позначають такі деривати: *доброта* (1047 Ср I 680) 'краса, доброта', пор. *доброта* (XI–XII СлРЯ IV 267) 'краса, велич, благополуччя', пор. також *доброта* (1076 СДЯ III 14) 'чеснота, чуйність, співчуття; благо, багатство, здобуток; інтерес, користь'; *др#хлота* (XI Ср I 738) 'скорбота' від *дряхлыи* (Там само) 'похмурий, сумний; жорстокий'; *приснота* (XI СлРЯ XX 21) 'щирість' тощо.

Фізичний стан істоти називали такі іменники: *нищетою своєю и наготою гладомѣ и жаждею сердце твое на слѣм#реніе клон#ща* (XI/XV ІлСл 43), *нагота* (XII–XIII СлРЯ X 55) 'вид і стан голого тіла'; *н#мота* (1047 СлРЯ XI 175) 'німота, неясність (мовлення)'; *сл#мота* (10,96 Ср III 442) 'сліпота, поганий зір', пор. *сл#мота* (XII СлРЯ XXV 82) 'відсутність здатності бачити й розуміти щось, правильно судити про щось'.

Абстрактні найменування за кольором нечисленні: *б#лота* (1073 СлРЯ I 136) 'білизна'; *чорнота, чрънота* (1073 Ср III 1562) 'чорнота, чорний колір'.

Найменування фізичних характеристик, зовнішніх ознак предметів представлені в обстежених джерелах такими похідними: *яже соуть теплота* (XI/XIII–XIV ХА 66); *мякота* (1073 СлРЯ IX 342) 'м'якість, нетвердість; стан рідких і газоподібних речовин на противагу твердим предметам'; *ветхота, ветъхота* (XII II 127) 'старість, дряхлість'; *мокрота* (XIII/XV IX 237) 'властивість, стан мокрого, рідкого; сирість, вологість'; *сухота* (1073 Ср III 632) 'сухість'; *влагота* (XIII СлРЯ II 207) тощо.

Параметричні, зовнішньо-конфігураційні назви також утворюють виразний лексико-словотвірний тип в українській мові аналізованого періоду: *~гда малѣ боудеть долготою* (XI/XIII–XIV ХА 28), *долгота, длъгота, дългота, дълъгота* (XII–XIII IV 300) 'тривалість; якість властивість за значенням прикметника *долгий*'; *локотѣ седмь вѣ долготоу и толѣстота вели" и страшна* (XI/XIII–XIV 49); *нынѣ слнце красоу"с" кѣ высотѣ вѣсходит* (XII/XIV СлТур 251), *высота* (XI/XIII–XIV СДЯ II 254) 'протяжність зверху донизу'; *круглота* (XI/XIV–XV СлРЯ VIII 80) 'округлість, кулеподібність'.

2.3. Відприкметникових похідних з абстрактною семантикою, утворених за допомогою суфікса **-ств(о)**, в обстежених джерелах давньої руськоукраїнської мови виявилось доволі багато. Лексико-словотвірний тип найменувань узагальненої ознаки, властивості, якості представлений в пам'ятках XI–XIII ст. такими дериватами: *въ двѣ ~ствѣ бжѣство и чловѣчество ба* (Ізб 1076 208); *яже соуть теплота и стоуденство соушоу и мокро* (XI/XIII–XIV ХА 66); *ли работою, или оубожествомъ, или како хотяци* (1156/XIII Кир 39); *вгсочество* (1073 Ср I 453) 'висота' від *вгсокий*; *достоинство* (1073 Ср I 715, СДЯ III 69) 'позитивна якість' (*достоинныи*); *величество* (XI СДЯ I 388) 'величина; величність, гідність'; *младство* (XI/XIII–XIV IV 551) 'дитинство; молодість'; *единство, ~динство* (XII СДЯ III 201, Ср I 818) 'цілісність, єдність'.

Назви рис характеру, почуттів, особливостей поведінки людини утворювали доволі виразну групу деад'ективів, а саме: *вѣтъ вѣбъ "дани" и ни#чьства* (Ізб 1076 223), *пиянство* (1076 СДЯ VI 408) 'пияцтво' (*пияныи*); *моужа храборствомъ изимавъ* (XI/XIII–XIV ХА 48); *лакомство* (1076 СДЯ IV 387) 'обжерливість', пор. *лакомство* (1076 Ср II 6) 'хтивість' (*лакомли*); *б#иенство* (1076 СДЯ I 369, Ср I 223), пор. *б#ишество* (XII СДЯ I 369, Ср I 223)

‘безумство’; *др#хльство* (1076 Ср I 738, СДЯ III 96) ‘занепад, пригніченість’; *лоукавьство* (1076 СДЯ IV 432) ‘хитрість, підступність’, пор. *лукавьство* (XI Ср II 52) ‘зло, злоба, підступність’ від *лукавѣи*; *всочьство* (XI/XIII–XIV СДЯ II 255) ‘гордість’; *искръньство* (XI/XIII–XIV IV 170) ‘щирість, щиросердість’; *боуиство* (XII I 324) ‘хвастоші, зарозумілість’; *др#сьльство*, *др#сельство* (XII Ср I 737) ‘суворість’ від *дряслии* ‘похмурий’.

Невелика група слів, мотивованих прикметниками, позначала явища, стан суспільства, наприклад: *всього міра богатъство събърано* (Ізб 1076 185), *богатъство* (1076 СДЯ I 251) ‘багатство, великі статки’ (*богатыи*); *праздньствомъ почтоша ихъ* (XI/XIII–XIV ХА 71), *праздньство* (XI/XIV СДЯ VII 471), *праздньство* (к.ХІІІ/ок.1425 475) ‘свято, торжество’ (*праздныи*); *поганьство* (XII–XIII VI 485) ‘язичництво; наслідування язичницьких звичаїв’ (*поганыи*); *поздньство* (XII 571) ‘пізній час’ тощо.

2.4. В аналізованій період, за нашими спостереженнями, виразно окреслилася лексико-словотвірний тип деад’ективів з абстрактною семантикою, утворених за допомогою матеріально не вираженого форманта. Фізичний стан істоти позначали такі іменники: *жєно отъпоущєна ~си отъ нед@га тво~го* (1056–1057 ОЄ 49), *въ недоузъ сво~мь* (1283 ЄЄ 60), *недоугъ* (1076 СДЯ V 263) ‘хвороба, страждання’ від *недоужии* та ін.

Характеристики об’єктів довкілля, істот, за нашими даними, трапляються в українській мові XI–XIII ст. нечасто: *быстръ* (XI/XII–XIV СДЯ I 338) ‘швидкість, стрімкість’; *глубь* (до 1200 Ср I 521) ‘глибина’; *Дѣвица бо погубляетъ красу свою* (XII/XVII ДЗ 25) від *красьныи*.

Найменування життєвих обставин з нульовим суфіксом є нечисленними, наприклад: *лють* (XI Ср II 97) ‘біда’ від *лутыи*.

2.5. Велика кількість абстрактних іменників на позначення стану суспільства, параметричних ознак, загальної абстрактної ознаки [2, с. 25–26] утворювалася від прикметникових основ за допомогою суфікса **-ин(а)**, наприклад: *О законѣ ... и въ блѣдѣти и истинѣ* (XI/XV ІлСл 39), *исполнь блѣдѣти истины* (1283 ЄЄ 41), *истина* (1056 Ср I 1144) ‘дійсність, законність, правда, справедливість, вірність’, пор. *истина, истинна* (1057 СлРЯ VI 319) ‘істина, правда’ від *истѣ, истѣи*; *глубина* (1056 Ср I 520); *оуломокѣ пядь вѣ высоту а пядь в шириноу* (XI/XIII–XIV ХА 43).

2.6. Відприкметникові похідні на **-б(а)**, **-об(а)** давньої руськоукраїнської мови були нечисленними. Більшість із них продовжила функціонувати від праслов’янської доби, а в XI–XIII ст. спостерігаються процеси витіснення цієї дериваційної моделі більш продуктивними. Серед аналізованих деад’ективів на **-б(а)**, **-об(а)** виокремлюється лексико-словотвірний тип назв почуттів, емоцій, внутрішнього стану людини: *яко превъзмогъ злобою вся* (XI/XII–XIV ХА 7), *Нѣсть на земли лутѣи женскои злобы* (XII/XVII ДЗ 10), *зѣлоба* (1076 СДЯ III 410, Ср I 1000, СлРЯ VI 16), *злоба* (1073 Ср I 1000, СлРЯ VI 16) ‘зло; біда, нещастя; вада, гріх; ворожнеча’, пор. *золоба* (1073 Ср I 995) ‘злоба; зло, гріх’; пор. також похідні на **-обь**: *зѣлобь* (XI СДЯ III 412), *золобь* (1073 Ср I 995), *злобь* (1073 Ср I 1073, СлРЯ VI 18).

Найменування стосунків між людьми представлені дериватом *вражьба* (к.ХІІІ/ок.1425 СДЯ I 480), *вражба* (XII–XIII/XV СлРЯ III 94) ‘ворожнеча’ від *вражий* або *врагъ*.

3. **Десубстантиви** становлять відносно невелику за обсягом групу абстрактів давньої руськоукраїнської мови.

3.1. Найбільше в пам’ятках обстеженого періоду, відіменникових дериватів на **-ие**, проте вони утворюються, як правило, конфіксальним або композитно-суфіксальним способом. Конфіксальні похідні мали різноманітне значення (називали переважно стан істоти, суспільства, довкілля): *се ^ худаго мо~го безумъ" наказаньє* (п.ХІ/1377 Повч 31) від *ум*; *за безвѣрие твое изглажоу лѣть четѣри на дес#те* (XI СинПат 124), *безвѣрие* (XI СлРЯ I 95)

‘безвір’я’ (*вѣра*); *безбрачье* (1073 94) ‘безшлюбність’ (*браки*); *безгоди*~ (1076 СДЯ I 114) ‘невчасність, несприятливий час’; *безмѣри*~ (1076 128) ‘непомірність, надмірність’; *безводие* (XI/XV СлРЯ I 98) ‘відсутність, нестача води’; *наводие* (до 1128 X 35) ‘повінь’; *безбожие* (XII I 93) ‘невіра в бога, відсутність істинної (християнської) віри’; *безбурие* (1219 94) ‘відсутність бурі’.

Часто трапляються в аналізованих джерелах композитно-суфіксальні похідні з опорним іменниковим компонентом, що здебільшого характеризували людину, її поведінку, характер, наприклад: *лютонравие* (XI/XVI СлРЯ VIII 347) ‘жорстокий, суворий норов’; *великоумие* (XI II 68) ‘мудрість, велич думки’; *великодушие* (XI 65) ‘великодушність’; *единовластие* (XI Ср I 811); *единовѣрие, единовѣрье* (XI СлРЯ V 19) ‘спільність віри’; *злонравие, зълонравие* (XII–XIII VI 27) ‘схильність до зла, поганый характер’; *высокомыслие* (XII/XIV III 253) ‘гордість, погорда’, пор. *вышеумье* (XIII/XIV–XV 277); *зловѣрие* (XIII/XIV–XV VI 19) ‘віровідступництво, язичництво’.

3.2. Виразну групу абстрактів давньокиївської доби утворювали десубстантиви на **-ств(о)**. Продуктивний лексико-словотвірний тип становили найменування роду занять, професії, постійної діяльності людини, а також її чину, посади, мотивовані відповідними назвами осіб, наприклад: *изгнанъ от патриаршества* (XI/XIII–XIV ХА 24), *патриаршество* (XI/XIV СДЯ VI 360) ‘перебування в сані патріарха’; *воинство* (XI/XIII–XIV I 465) ‘військова служба; військово звання, чин’; *~пискоупство* (XI/XIII–XIV III 215), *епископство* (XII СДЯ III 213, СлРЯ V 54), *пискоупство* (XII–XIII СДЯ VI 397) ‘сан, посада єпископа’; *купечество, купьчество* (XI VIII 127) ‘торгівля; діяльність купця’; *вѣльшьство* (XII СДЯ II 166) ‘чаклування’; *диаконство* (XII 472) ‘посада або звання диякона’; *игуменство* (XII III 446) ‘сан ігумена’; *мнишьство* (XII IV 554) ‘чернецтво, чернече життя’ (*мнихъ*); *древодѣльство* (XII–XIII III 81) ‘робота з деревиною, обробка деревини’ (*древодѣл* < ‘тесля, столяр; майстер з обробки деревини’) тощо.

Поширеними в аналізованих пам’ятках XI–XIII ст. були іменники, що позначали особливості характеру, поведінки істоти, її психічні відчуття, фізичні характеристики. Тут збереглися нечисленні праслов’янські утворення, наприклад: *дѣвство цѣло ~сть* (1156/XIII Кир 62), *дѣвство* (1056 Ср I 782, СДЯ III 149) ‘цнотливість’; *дивень же бѣ въ величествѣ тѣла и мужьства* (XI/XIII–XIV ХА 12), *мужьство* (XII СДЯ V 41) ‘мужність’; *еже инѣмь оуродство мнис* < (XI/XV СлЛл 43) від *оуродъ*; *коварство* (XI/XIII–XIV СДЯ IV 231) ‘розсудливість, розум, лукавство’ від *коварь* ‘коваль’ (Ф II 270). До новотворів цього лексико-словотвірного типу належать, за нашими спостереженнями, такі субстантиви: *гладство* (1076 СДЯ II 327) ‘ненаситність, жадібність’; *постъничество* (XI/XIV VII 316) ‘стримане життя, аскетичне життя’ (*постъникъ* ‘той, хто дотримується посту, веде аскетичне життя; монах, аскет’); *блудство* (XIII I 238) ‘розпуста’ та ін. У словотвірній структурі іменників *зълбство, злбство* (1096 СлРЯ VI 18) ‘злостивість’ (*зѣлбоа*); *боъзньство* (XII–XIII СДЯ I 300) ‘те саме, що *боъзнь*’; *дѣчньство, дѣаньство* (XII Ср I 800) від *дѣчние* ‘те саме’ – суфікс **-ств(о)** є надлишковим.

Словотвірне значення ‘риси характеру, особливості поведінки людини’ передавалося в розгляданий період також за допомогою конфіксальних морфем із другим компонентом **-ств(о)**: за *безочество ~го вѣставѣ дастъ ~моу ~лико трѣбоу~ть* (1056 ОЄ 59), пор. *безочество* (1406 СДЯ I 132) ‘безсоромність’; *безпечальство* (XII–XIII 133) ‘незворушність, безпристрасність’; *безбоязньство* (XII СлРЯ I 94) ‘безстрашність’; *небоязньство* (XII/XIV XI 21) ‘відсутність обережності, безстрашність’; *безбожество* (XII I 93) ‘невіра в бога, відсутність істинної (християнської) віри’.

Книжний характер мови більшості пам’яток обстеженого періоду зумовив використання значної кількості композитно-суфіксальних абстрактів на **-ств(о)**, мовознавці підкреслюють високу продуктивність цього форманта при творенні складних слів [6, с. 68], наприклад:

вседійство (1096 СлРЯ III 119) ‘підступність’; **великоумство** (XI II 68) ‘мудрість, велич думки’; **благодравство** (XII СДЯ I 190) ‘покірність, гречність’; **благомоужство** (XII I 190) ‘мужність, хоробрість’; **моужеженство** (XII–XIII V 37) ‘жіночність, подібність до жінки’; **злокозньство** (XII/XV СлРЯ VI 25) ‘підступи, підступність, хитрощі’; **зловърство** (XII VI 19) ‘те саме’.

Доволі виразний лексико-словотвірний тип становили назви різноманітних станів, у яких перебуває або може перебувати людина, або станів, характерних для навколишнього середовища, суспільства: **прияньство** *имл~те ли къ млл* (XII–XIII ЖБГ 46); **гоубительство** (XI/XIII–XIV СДЯ II 403) ‘гибель, мор’; **отьчство** (XII–XIII VI 314) ‘властивості Бога-Отця’; **женишьство** (XII–XIII III 247) ‘стан очікування нареченого’; **кърмительство** (XII–XIII IV 367) ‘можливість прогодуватися’ (*кърмитель* ‘той, хто дає їжу; годувальник’); **главство** (XII–XIII СлРЯ IV 24) ‘першість; обраність’; **изгойство** (XII/XVII–XVIII VI 138) ‘стан, становище вигнанця’; **вдовъство** (XIII II 265) ‘вдівство’.

Серед композитно-суфіксальних дериватів аналізоване словотвірне значення мають такі іменники: **доброродство** (1073 Ср I 679, СДЯ III 12) ‘знатність, шляхетне походження’ (*добрыи родъ*); **вседержительство, вседъръжество** (1096 СлРЯ III 119) ‘всемогутність, повнота влади’; **единовластьство** (до 1200 Ср I 811) та ін.

Конфіксальним способом утворені численні іменники зазначеного типу, наприклад: **безоупованство** (XII–XIII СДЯ I 146) ‘відсутність надії, безнадійність’; **безбожество** (XII I 110); **безмълвство** (XIII 127) ‘мовчання, спокій’; **безъсмертьство** (XIII 144) ‘безсмертя’ тощо. Такі назви живаються в обстежених пам’ятках паралельно з конфіксальними похідними на **-ие**. В окремих випадках ці суфікси використовуються в слові одночасно й утворювали самостійний формант [3], наприклад: *поноси невърствию ихъ и жестосръдию* (1056 ОЄ 55) від *вѣра*; **безначальстви**~ (XI/XIII–XIV СДЯ I 131) ‘безвладдя’ (*начало*).

Найменування явищ суспільного життя: **головничество** (1016/1280 II 349) ‘відшкодування за вбивство родичам убитого’ (*головничь*); **владычество** (1076 I 441) ‘владицтво, верховна влада’; **варварство** (XII 372) ‘варварство’; **господство** (XII II 370) ‘влада, повноваження’; **главство** (XII–XIII 321) ‘головне’; **нравство** (XII–XIII V 438) ‘звичай’; **грабительство** (к. XIII/ок. 1425 II 376) ‘грабіж’ (*грабитель*). Пор. композитно-суфіксальні абстракти: **правосудство** (XII–XIII VII 443) ‘справедливий суд’.

В українській мові XI–XIII ст., за нашими даними, набули поширення найменування ідеологічних течій, релігійних вчень на **-ств(о)** за назвами осіб, наприклад: *~ретичство* и складаніє *басньныхъ вѣръ* (XI/XIII–XIV ХА 28), *~ретичство* (XI/XIII–XIV СДЯ III 218); **кръстияньство** (XI/1296 IV 315) ‘християнське віровчення’ (*кръстиянь*); **июдѣство** (XII 182) ‘іудаїзм, іудейська релігія’; *~линьство* (XII III 209) ‘язичництво в його античній формі’.

3.3. Суфікс **-от(а)** у словотвірній структурі абстрактів іменникового походження має, певно, увиразнювальний характер, наприклад: *^ вс<ко" красот / оукрашеноу* (XI/XIII–XIV ХА 43), **красота** (XI/XIII–XIV СлРЯ VI 20) ‘краса, принадність’ від *краса* (ЕСУМ III 76, Ф II 367); **мракота** (1097 СлРЯ IX 288) ‘те саме, що *мракъ* – повна відсутність світла, темнота’; **т<гота** (XI Ср III 1098) ‘тяжкість; праця; неприємність; біда, нещастя’ від *т<га* ‘вага, тягар’ (ЕСУМ V 697); **соромота** (XII СлРЯ XXVI 183) ‘ганебне, принизливе становище, ганьба, безчестя’ (*соромѣ*) тощо.

3.4. Окремі абстракти, зафіксовані пам’ятками аналізованого періоду, на **-б(а), -об(а)** мотивувалися іменниковими основами переважно на позначення осіб, наприклад: *Сремлю же татъбѣ, а моудрости Афиноу* (XI/XIII–XIV ХА 41), *Аже боудеть, рече, татъба велика* (1156/XIII Кир 46), *помышляю на татбу и на разбои* (XII/XVII ДЗ 10); **въливъба** (XII СДЯ II 166), **вълшьба, влшьба, волшьба** (1073 Ср I 383) ‘чаклування’ від *вълхвъ* ‘той, хто

займається чаклунством, ворожінням’, пор. також *волчба, вльчба* (XIII/1477 СлРЯ III 14) ‘ворожіння, передбачення’.

У деяких випадках аналізований формант видається надлишковим: *блзньба* (XI/XIV СлРЯ I 235, Ср I 112) ‘спокуса, обман’, пор. старослов’янське *блзнь* (СДЯ I 227, ЕСУМ I 204) ‘те саме’.

Отже, у лексичній системі давньої руськоукраїнської мови абстрактні іменники утворювали велику за обсягом і різноманітну в семантичному плані тематичну групу, яка представлена найменуваннями, що позначають дії; риси характеру, вчинки, особливості інтелекту людини; почуття; загальнолюдські цінності, поняття світоустрою; релігійні, міфологічні, містичні поняття; узагальнені ознаки, якості, властивості, що стосуються істоти й неістоти; рід занять, діяльності, стан людини, пов’язаний з її посадою, суспільною роллю; стосунки між людьми; фізичний стан істоти; просторово-часові найменування та ін. Більшість похідних абстрактів української мови XI–XIII ст. – це девербативи на *-ье, -ие, -ние, -нье* та з нульовим суфіксом. Поширені були також назви опредметненої дії на *-ств(о), -б(а), -об(а)*. Потужну конкуренцію віддієслівним лексико-словотвірним типам становили відприкметникові похідні, утворені за допомогою формантів *-ость, -от(а)*, рідше – *-ств(о)*. Десубстантиви, як правило, оформлювалися за допомогою суфіксів *-ие* та *-ств(о)*, проте були нечисленними.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

- ГЄ** Галицьке (Крилоське) Євангеліє 1144 року. *Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст.* / упор. Німчук В. В. Житомир : “Полісся”, 2015. С. 174–193.
- ДЗ** Слово Даниїла Заточника по редакціям XII и XIII вв. и их переделкам / подгот. к печати Н. Н. Зарубин. Ленинград : Изд-во АН СССР, 1932. XVI, 166 с.
- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Наук. думка, 1982–1988. Т. 1–6.
- ЄЄ** Євсевієве Євангеліє : Наукове видання. Пам’ятки української мови XIII ст., Серія канонічної літератури / відп. ред. В. В. Німчук. Київ : Київський славістичний університет, 2001. 320 с.
- ЖБГ** Съказание и страсть и похвала ... бориса и гльба. *Успенский сборник XII–XIII вв.* / изд. подгот. О. А. Князевская, В. Г. Демьянов, М. В. Ляпон; под ред. С. И. Коткова. Москва : Наука, 1971. С. 43–58.
- Ізб 1076** Изборник 1076 года / под ред. С. И. Коткова. Москва : Наука, 1965. 1091 с.
- ІлСл** “Слово о законі і благодаті” митрополита київського Іларіона середини XI ст. у списку XV ст. *Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст.* / упор. Німчук В. В. Житомир : “Полісся”, 2015. С. 39–45.
- Кир** Вопросы Кирика, Саввы, Илии с ответами Нифонта, епископа новгородского и других иерархических лиц, 1130–1156 гг., сп. XIII ст. / *Памятники древнерусского канонического права.* Санкт-Петербург, 1880. Ч. 1. С. 21–62.
- КЭСРЯ** Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка. Пособие для учителя. Москва : Просвещение, 1971. 542 с.
- ОЄ** Остромирове Євангеліє 1056–1057 років. *Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст.* / упор. Німчук В. В. Житомир : “Полісся”, 2015. С. 47–61.
- ПВЛ** “Повість временних літ” початку XII ст. за списком Лаврентіївського літопису 1377 року. *Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст.* / упор. Німчук В. В. Житомир : “Полісся”, 2015. С. 158–168.

- Повч** “Повчання” Володимира Мономаха початку XI ст. у списку 1377 року *Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст.* / упор. Німчук В. В. Житомир : “Полісся”, 2015. С. 30–35.
- СДЯ** Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва : Русский язык, 1998–2008. Т. 1–7.
- СинПат** Синайський патерик XI ст. *Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст.* / упор. Німчук В. В. Житомир : “Полісся”, 2015. С. 124–128.
- СлРЯ** Словарь русского языка XI–XVII вв. Москва : Наука, 1975–2008. Вып. 1–28.
- СлТур** “Слово на Антипасху” Кирила Турівського XII ст. у списку XIV ст. *Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст.* / упор. Німчук В. В. Житомир : “Полісся”, 2015. С. 248–256.
- СПИ** “Слово о полку Ігоревім” кінця 80-х років XII ст. за першою публікацією 1800 року. *Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст.* / упор. Німчук В. В. Житомир : “Полісся”, 2015. С. 218–220.
- Ср** Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. Санкт-Петербург, 1893–1912. Т.1–3.
- Ф** Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. Москва : Прогресс, 1986–1987. Т. 1–4.
- ХА** Книг| времена" и «бразн|" Геврги" мниха. Истринѣ В. М. *Хроника Георгія Амартола въ древнемѣ славянорусскомѣ переводѣ: текстѣ, изслѣдование и словарь.* Т. 1: Текстѣ. Петроградѣ, 1920. 612 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусенко П. І., Іншакова І. О. Суфікс *-ота (-ета)* в українській мові XI–XIII ст. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. Вип. 15. С. 16–25.
2. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс *-ина*). Запоріжжя – Ялта – Київ : ТОВ “ЛПС” ЛТД, 2009. 252 с.
3. Білоусенко П. Питання словотвірної потенції і реалізації формантів (на матеріалі суфіксів *-и~* та *-ство*). *Нова філологія*. 2000. № 1(9). С. 135–155.
4. Білоусенко П. І., Сабліна С. В. Суфікс *-а(ва)* в українській мові XI–XIII ст. *Філологічні трактати*. Т. 9. 2017. № 4. С. 15–19.
5. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов’янських мов / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Наук. думка, 1966. 596 с.
6. Ліпич В. М. Нариси з історії українського словотворення (компаративно-суфіксальна деривація іменників української мови XI–XVIII ст.). Донецьк : ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2007. 158 с.
7. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П. І. Білоусенко, І. О. Іншакова, К. А. Качайло, О. В. Меркулова, Л. М. Стівбур. Запоріжжя – Кривий Ріг, 2010. 480 с.
8. Полюга Л. М. Абстрактна лексика. *Українська мова : енциклопедія*. Київ : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. С. 7–8.